

AZ ALFÖLD ÉS AZ ÚJ EURÓPAI TERÜLETFEJLESZTÉSI PERSPEKTÍVÁK¹

(The Great Hungarian Plain and the New Perspectives of
Regional Development in Europe)

CSATÁRI BÁLINT

Bevezető

Az Alföld hazánk egyik legkarakteresebb nagyrégiója. Környezeti állapota és annak veszélyeztetettsége, gazdaságának strukturális problémái, infrastruktúrájának viszonylagos elmaradottsága, különleges szerkezetű településhálózata, társadalmának erős identitása mind olyan történeti, földrajzi, társadalmi vagy összefoglaló néven regionális tényező, amelyről mindig újra és újra értekeznünk szükséges.

Fontos tény, hogy az elmúlt másfél évszázad magyar területi fejlődésének értékelésében minden jelentős gazdasági, társadalmi, politikai fordulat után újra fellángolnak az Alföld viták. Akár úgy, hogy már megint „kettészakad az ország”, akár úgy, hogy „...az Alföld a magyarság szíve, s ami ott sikertelen, az más részeken erőre kapni, s a hazára nagy befolyást gyakorolni nem fog”.²

S valóban, a reformkorban már találhatók itt feudális korlátoktól részben mentes mezővárosok, melyeknek különlegesen organikus a gazdasági és társadalmi fejlődése. Az alföldi tanyarendszerek kialakulása sok esetben jobban hasonlít a frontier típusú, amerikai utas agrárfejlődéshez, mint a poroszhoz. A folyószabályozások nyomán megnövekedő mezőgazdasági élettér gyors elfoglalásával, a monarchia védett piacán az Alföld valóban gyorsan zárkózott fel. Rendkívüli hatása volt a régió szellemiségére Klebelsberg Kuno tudatos, az Alföld nagyvárosait és tanyavilágát megcélzó oktatás- és kultúrpolitikájának is. Az esetenként ma már szinte idealizáltnak feltüntetett, e régióra jellemző paraszt-polgári fejlődés révén az alföldi városok nagy többségében erős oktatási intézményrendszer épült ki. Fontos momentumai voltak e fejlődésnek: a magas színvonalú munkakultúra, a szorgalom, az egyes alföldi tájegységekhez is jellegzetesen köthető életforma különbségek, az erős és részben egyházi alapon is megszervezett, jól működő helyi önkormányzatok, a lokális „mi tudatok” és kibontakozásuk lehetősége. Az „ügynevezett” alföldi mentalitást és identitástudatot, a táj- és földszeretetet a szépirodalom, a költészet vagy éppen a népi írók mozgalma helyezte időnként a közérdeklődés és a magyar szellemiség középpontjába.

Míndezek alapján nyilvánvalóan nem véletlen, hogy az 1989/90-es rendszerváltáskor ismét olyan fordulópontot értünk meg, amely a manapság Európában jellemző regionális érdeklődés viszonylagos fókuszába állította az Alföldet. Az alföldi megyék megalakították a Nagyalföld Alapítványt, az első szabadon választott Országgyűlés határozatot hozott a régió egységes, az ökológiai és az ökonómiai felté-

telekre egyaránt tekintettel levő, sajátos Alföld-fejlesztés szükségességéről. Kétéves nagyszabású Alföld Kutatási Program folyt le. Az MTA Regionális Kutatások Központján belül újjáalakult az Alföldi Tudományos Intézet. Egy 1994. májusi kormányhatározat nyomán elindult az úgynevezett Alföld Program is, melynek bizonyos részsikerei ugyan voltak, de akkor még – szakszerű területfejlesztési törvény és intézményrendszer hiányában – a sok, fontos határozatba foglalt terv megvalósulása még nem teljesedhetett ki.

A múlt és napjaink Alföld „ügyeinek” e nagyon vázlatos áttekintése után méltán tehető fel a kérdés: miben rejlik a ma és a közeljövő Alföld problematikája?

A rövid válasz az, hogy változatlanul az Alföld „másságában”, az ország, sőt Közép-Európa más térségeitől való sajátos – szinte differencia specifikákként is definiálható – különbözőségeiben, amelyek egyszerre jelenthetnek a jövő számára előnyt és hátrányt. Az Alföld egészében nem elmaradott és/vagy leszakadó régiója az országnak, hanem „másságokkal”, ha úgy tetszik tradíciókkal, képességekkel, fejlett intézményrendszerű városhálózattal, adaptáció- és megújulóképes társadalommal, komparatív mezőgazdasági előnyökkel, igen értékes természeti-környezeti értékekkel rendelkező és a nagy kelet-közép-európai régiók felé nyitott, nagytávlatú együttműködésre képessé tehető nagytáj. A hat megye 3,5 millió lakosának jövője attól is függ, hogy most is megtalálja azokat a mai kornak megfelelő, modernizációs lépéseket, amelyeket egykoron többször is sikeresen megtalált.

Jelen tanulmányunk ehhez kíván néhány szempontot felvázolni. Arra vállalkozunk, hogy az ún. Európai Területfejlesztési Perspektíva c. dokumentum egyes fő fejezeteihez kapcsolódva áttekintjük, hogy milyen lehetőségei és korlátai vannak – mintegy európai összevetésben – az Alföldnek.

A területi struktúrák és a kohézió az Alföldön

Az európai közösségi politikában fokozódó szerep jut az ún. egységes fejlesztéspolitikának. A fő cél, mint megannyiszor deklarálták, a területek kiegyensúlyozott és harmonikus fejlődése, amely nem pusztán az általános területfejlesztést jelenti, hanem mindig az adott területek sajátosságaiból kiindulva, az egyes térségek legfontosabb fejlesztési összetevőinek figyelembevételét. Az ún. ágazatpolitikai (pl. mezőgazdasági-, közlekedés-, vagy környezetpolitikai) célokat is szigorúan a területi hatásaikra tekintettel valósítják meg. A területi kohézió a települések, a mikrotérségek, a megyék, a régiók belső, eredményes partneri viszonyait megerősítő együttműködése.

Az Alföld egésze – mérete, mássága, érintettsége (pl. az új agrárpolitika vagy az Európát átszelő hálózatok fejlesztése, stb.) okán – mint régió, komoly, potenciális regionális integrációs lehetőségekkel bír. Mint a korábbi Alföld Kutatási Program is igazolta, régióink legfontosabb fejlesztési összetevői – pl. a szomszédos országokkal összekapcsolódó vízrendszerének környezeti igényei, vagy a jelentős közlekedési-tranzit szerep – egybeesnek ezekkel a nagy, új összeurópai célkitűzésekkel. Az Alföld e téren való alkalmazkodóképességének korlátai, gyengéi közismertek.

Hiányzik az a modern közúti és vasúti hálózati rendszer, amely ezt a tranzit-fejlesztési lehetőséget valóban teljes értékűen kialakíthatóvá tenné. Szűkek a kapacitások, kevés a híd, a nagyobb településeket elkerülő út, a növekvő forgalom lebonyolítására alkalmas, jól ellátott határállomás.

Sajnos a települési-társadalmi kohézió is gyenge még. Bár mind a belső térségi együttműködésekkel, mind a határmenti, sőt az euroregionális kapcsolatok tekintetében is kedvező jelek tapasztalhatók (Kárpátok Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió megalakulása), de fontos tény, hogy külső, nemzetközi integrációra és kohézióra csak sikeres, belső, település-, kistérség- és megyeközi kohéziós együttműködések nyomán van valódi lehetőség. A területi kohézió alföldi regionális sajátossága lehetne a sokszínű, történeti-táji szerveződések újjáteremtése. Ezek egy része, a legkülönbözőbb területeket lefedő szerveződések, kistérségi társulások, szövetségek formájában elkezdtek ugyan megszerveződni, de a területfejlesztési törvény nyomán megalakított hivatalos KSH kistérségek nem tudták „befogadni” ezeket a sokféleségükben egyfajta területi összetartozást, kohéziót kifejező és részben megjelenítő, önszerveződő alföldi kistérségeket. A valódi területi kohézióra építő, már az évtized első felében megalakult nagyszámú alföldi kistérségi szervezet-csírák sokkal adekvátabb táji-térségi egységeket alkotva (pl. Felső-Bácska, Dél-Békés) sem tudnak egyelőre továbbfejlődni, aminek a másik oka, hogy a területfejlesztés e szintjére érkező tényleges források mértéke annyira elmarad a valódi és reális igényektől, hogy szinte kilátástalanná teszi a szereplők számára a szoros szervezeti-fejlesztési együttműködés lehetőségét, s néha annak az értelmét is.

A kohézióknak minden fentebb sorolt szinten más-más a tartalma. A szereplők e pontosan meghatározott tartalmak, a megfelelő források, illetve a területfejlesztési folyamatok kohézióját biztosító professzionális intézményrendszer hiányában nem tudják megvalósítani – a ma már nagy számban elkészült – kistérség-fejlesztési koncepcióikat és programjaikat sem. Pedig az elmúlt két esztendőben az Alföld Program keretében meghirdetett kormányzati (alföldi tanyafejlesztési, ökotérségi) pályázatok iránt igen nagy volt a régió kistérségeinek az érdeklődése. Valódi kohéziót jelzett, de nem a hivatalos KSH kistérségek szintjén, illetve keretei között.

Az egész Alföld nagyrégiójának területi kohéziója – bár mind a hat megyére érvényesíthető, s így homogén területi problémák létezését, vagyis az „összalföldi” problémák közös kezelésének és részben megoldásának lehetőségét, szükségességét a kutatói szférán kívül is sokan elfogadják és hangoztatják – nemhogy erősödne, inkább gyengül. Ennek egyik oka, hogy az alföldi régiók és megyék az éleződő területi versenynek még mindig szinte kizárólagos vesztesei. Tehát aligha bízhatnak benne, hogy együtt nyertesek lehetnek.

A másik ok valószínűsíthetően az, hogy a területfejlesztés regionális beosztásának tervezetei között fel sem merült az Alföldnek, mint NUTS I szintű régióknak a besorolási lehetősége, holott ennek – a korábbi és a jelenlegi Alföld kutatások alapján is – egyértelmű bizonyítékai vannak. Ez nemcsak az egész Nagyalföld területére sok

tényező alapján kimutatható homogenitás alapján fogalmazható meg, hanem azoknak az új területfejlesztési perspektíváknak a tekintetében is, amelyek az ország, vagy még inkább a Kárpát medence léptékében az EU csatlakozás után az Alföldre érvényesíthetők lennének.

A továbbiakban megkíséreljük sorra venni az új Európai Területfejlesztési Perspektíva című dokumentum vizsgált régióakra érvényesíthető főbb elveit, és az azokból kibontható alföldi lehetőségeket.

A közös mezőgazdasági politika

A közös mezőgazdasági politika az ország és az Alföld reménybeli csatlakozásának kétségtelenül az egyik legneuralgikusabb pontja. Az elmúlt évek EU agrárpolitikája elsősorban a nagy termelékenységű mezőgazdaságnak adott prioritást. Ugyanakkor a túltermelés csökkentése érdekében „1993–94-ben mintegy 6 millió hektár területet vontak ki a termelésből” (*Európai Területfejlesztési Perspektíva* 1998b, 32). Érdekes folyamat volt az állatállomány csökkentése, amely egyes területeken a földművelés helyreállításához vezetett. Összességében a kevésbé intenzíven termelő régiók viszonylag kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek.

Az Alföld agráriumának vélhetően mindkét irányban – tehát az intenzív, a komparatív és egyedi, minőségi előnyeinket érvényesíteni képes, illetve az extenzív, tájkímélő irányzatokat tekintve is – meg kell és lehet találnia a lehetőségeket az új perspektíva keretei között. Érdekes tény, de az Alföld történeti fejlődésének felívelő szakaszaiban a mezőgazdaságnak mindig jelentős szerepe volt. Igaz ez a múlt század utolsó évtizedeire, a Monarchia védett piacaira, de érvényes a volt KGST keretei között is. Ha a valóban versenyképes, egyedi minőséget előállítani képes alföldi élelmiszergazdaság mellett a régió megoldást tud találni új gazdasági ágazatok befogadására, telepítésére, s a modern, fenntartható vidékfejlesztés keretei között az ön- és tájfenntartó mezőgazdaság, erdőgazdaság támogatására, akkor nemcsak a feltételrendszernek felelnék meg, hanem az EU új környezetpolitikájának is. Hiszen e tekintetben a termelő tevékenységeket szigorú ökológiai szabályok alapján kell az adott környezeti adottságokhoz illeszteni.

Az alföldi mezőgazdasági tájkeretek között különös súllyal kell megjeleníteni az ún. hungaricumokat védett és állandó minőségben előállító területeknek, tekintettel a zöltség, gyümölcs, szőlő- és bortermelő térségekre vagy a régióban a kívánatosnál és az elfogadhatónál jobban visszaesett állattartási ágazatokra is. Ekkor sem maradhat el azonban a mezőgazdaság dominanciájával jellemezhető alföldi térségek gazdaságának diverzifikálása.

A környezetpolitika

Az EU e téren érvényes prioritásai (vízvédelem, a nitrátosodás elleni fellépés, az ökológiai hálózatok koncepciója, a fejlesztések környezeti hatásvizsgálatainak előírásai, LIFE, NATURA 2000 stb. előírásai) kiemelten érdekében állnak az Alföldnek is. Sőt ezekhez a programcsoportokhoz a nagy értékű Nemzeti Parkok és tájvé-

delmi körzetek, a folyó menti területek vagy az országhatárokon is átnyúló vízrendszerek révén kiválóan csatlakozni is tudna a régió. Az alföldi regionális fejlődés jövőjének egyik kulcsterülete a szigorú környezet- és tájvédelem alkalmazása. E területek szakmai és tervezési háttere is olyan minőségű, hogy nemzetközi együttműködésre, érdemi bekapcsolódásra már jóval a csatlakozás jogi aktusa előtt képes lehet. Ahhoz, hogy ez igazán sikeres lehessen, természetesen arra is szükség van, hogy a régió gazdasága, településeinek társadalma is elismerje, hogy az Alföld ebbéli értékei, és azoknak a jövő és Európa számára való megőrzése, bemutatása elemi fontosságú érdeke. A termelés és a védelem „látszólag” ellenérdekeltek. Az Alföld ökológiai harmóniájának visszaállítása, táji rekonstrukciója azonban olyan eurokonform hosszú távú érdek, amelyre mindenképpen tekintettel kell lenni.

Az Európát átszelő hálózatok

A közösségi politika e téren kettős célkitűzést követ: valamennyi térség jobb megközelíthetőségének elvét, a társadalmi-környezeti feltételekre is tekintettel a kombinált közlekedési módok támogatását. Ezek az Alföldünkön is igen fontos elemek, de a nagy lehetősége a régióknak nemcsak az ezeken az elveken alapuló megoldásokban van, hanem a nagy európai transzverzális összeköttetések tényleges megvalósításában. A kiterjeszkedő európai közösségi határok révén Magyarország és az Alföld is nagy távlatban – Románia, Ukrajna integrációja nyomán – Európának a valóságos geográfiai centrumába kerül. Már ma is nagy a verseny abban a kérdésben, hogy a nagy nyugat–kelet irányú folyosók hol haladjanak át, milyen összeköttetési lehetőségek teremthetők Észak- és Dél-Európa, vagy éppen a Mediterráneum és Ukrajna, illetve Oroszország között. Az EU tag Görögország és a NATO tag Törökország már ma is hatalmas átmenő forgalmat bonyolít le az Alföldön keresztül. Hasonlóan érinti a régiót a Duna vonalának komplex fejlesztése, vagy azok az egyre inkább megfogalmazódó román igények, amelyek értelemszerűen az „Alföldön keresztül” kívánják megoldani az európai csatlakozás közúti, vasúti feltételeit. Hatalmas fejlesztési lehetőségek rejlenek az Alföld városai, határmenti területei számára e lehetőségek potenciális kihasználásában. A kombinált szállítási formák megteremtésében (debreceni repülőtér, tiszai hajózás, logisztikai központok, átrakó, csomagoló, deponáló telepek, vámszabad területek, határokon átnyúló különleges gazdasági vagy vállalkozási övezetek stb.).

Ezen nagy általános, összeurópai fejlesztési elvekhez és programokhoz való kapcsolódásunk alföldi aspektusai tehát eléggé kézenfekvőnek látszanak. De a jövő lehetőségei nemcsak ezekből vezethetők le, hanem a nagy regionális politikai célok szerinti egyes nagy alprogramokhoz való csatlakozási lehetőségekből is. A mai Európai Unió belső, regionális politikája is változások előtt áll. Úgy tűnik, hogy a közeljövőben jelentős kutatás-fejlesztési programok indulnak el részben a területi politikákat meghatározó, új „területi mutatók” kiválasztására, illetve a területi tipológiák kutatására.

Az Alföldre is alkalmazni kell majd azt a hét kritériumból álló rendszert, amely a földrajzi elhelyezkedés, a gazdasági erő, a társadalmi és térbeli integráció, a terület terhelése, a természeti és kulturális vagyion alapján komplexen határozza majd meg azt, hogy milyen típusú fejlesztések preferálására, támogatására alkalmas az adott régió, s hogy mindezek alapján hogyan, s mennyire alkalmas a területi integrációra. Mint a fentebb kifejtettek már jelzik, az Alföld igenis alkalmas lehet erre.

Az utóbbiak rövid igazolására elég áttekinteni a tervezett EU területi politika új irányai közül legalább kettőt.

A kiegyensúlyozottabb, policentrikus városrendszer és egy új urbánus–rurális viszony kialakítása

Ennek az új európai területfejlesztési elvnek a lehetséges alföldi alkalmazhatóságához és a régió „másságának” a bizonyításához felhasználtuk az ország és a régió teljes településállományára elvégzett, 25 mutatót tartalmazó sokoldalú faktoranalízist (Beluszky–Csatári 1998, 60).

A teljes településállományra elvégzett analízis vizsgálatba vont mutatórendszerén (népességszám és változása, korösszetétele, munkanélküliség, vállalkozások élénksége, jövedelemviszonyok, infrastrukturális és intézményi ellátottság mutatói, iskolai végzettség stb.³) belül, illetve a mutatók között nagyon kevés szoros korreláció található. Ez a faktoranalízis miatt kedvező tény, de arra is utal, hogy a változásokat jelző mutatók között kevés az 'együtt-mozgás', a tényleges és kézenfekvőnek tűnő egymásra hatás.

A teljes településállományon végzett vizsgálatban nem az ilyen elemzéseknél általában a differenciálódást mutató progresszív elemek, hanem a munkanélküliség, a szociális elmaradottság igen magas negatív meghatározottsága emelkedett ki. Vagyis a teljes országos településállományon belül a differenciálódás elsősorban „lefelé”, negatív irányban erős. Az Alföld ebben az országos összevetésben szinte homogén, elmaradott terület (1. táblázat, 1. ábra). Az igazán kedvező helyzetű települések száma és népességaránya töredéke az országosnak.

1. TÁBLÁZAT

Az általános faktoranalízis fő faktoraihoz tartozó települések számának és népességének megoszlása országosan és az Alföldön

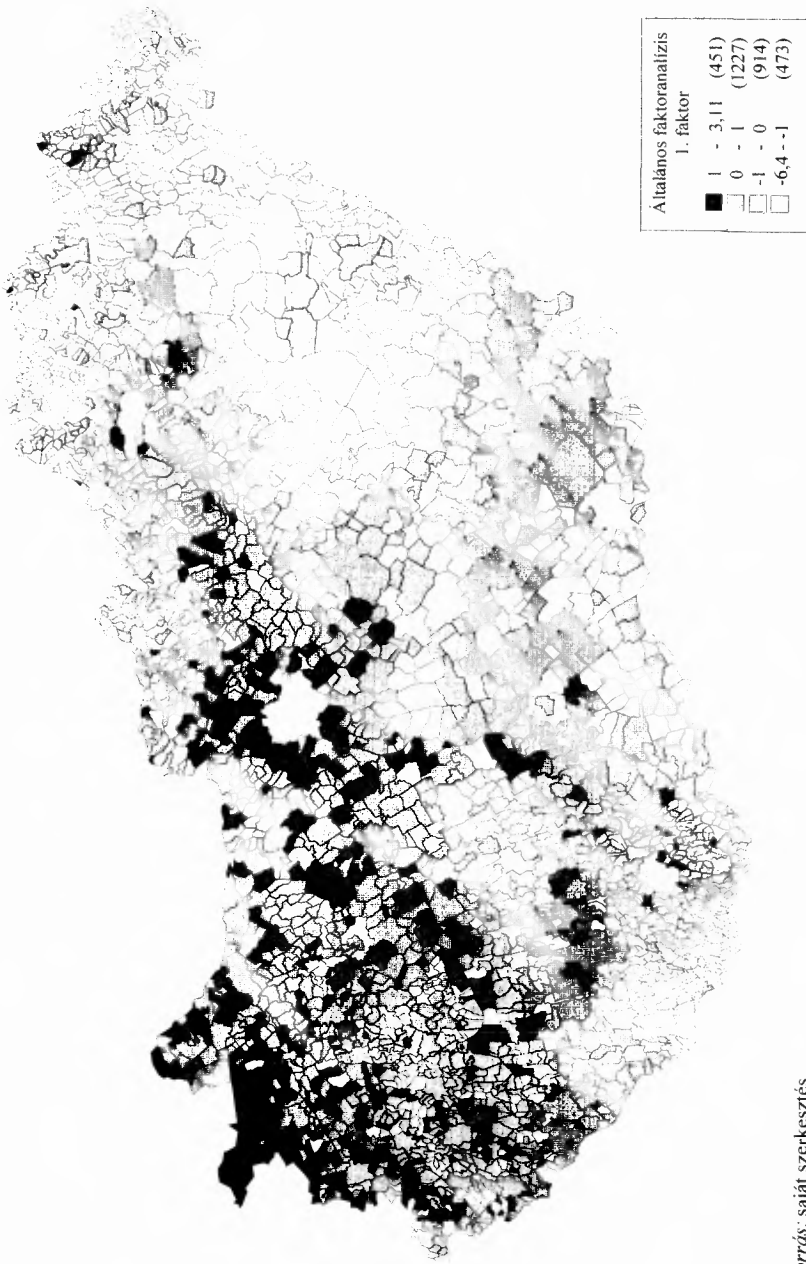
(Distribution of the Number and the Population of Settlements Concerned to the Principal Factors of General Factor Analysis in Hungary and in the Great Plain)

Kategória	Országos				Alföld			
	Településszám		Lakónépesség, 1996		Településszám		Lakónépesség, 1996	
	db	%	fő	%	db	%	fő	%
1 felett	451	14,71	1029498	12,54	14	1,82	59704	1,77
0 – 1	1227	40,03	3926509	47,81	243	31,64	1332961	39,56
-1 – 0	914	29,82	2803927	34,14	341	44,40	1665516	49,43
-1 alatt	473	15,43	452658	5,51	170	22,14	311463	9,24
Összesen	3065	100,00	8212592	100,00	768	100,00	3369644	100,00

Forrás: saját számítás.

1. ÁBRA

A magyar településhálózat általános változásait vizsgáló faktoranalízis főfaktorának pontértékei
(Factor Scores of the Principal Factor in Factor Analysis Examined the General Change of the Hungarian Settlement System)

Forrás: saját szerkesztés.

A településméret és az ezzel szoros összefüggést mutató intézményrendszerrel utaló mutatók a második faktorba kerültek. Ez részben azt jelzi, hogy a nagyrendszer, tehát a teljes településrendszer belső és az 1. ábrán látható változásai a rendszerváltás óta csak másodlagosan méretfüggők. Ez utalhat arra is, hogy a korábbi településhierarchia változik, átalakul, s a kedvező települési folyamatok kevésbé alapulnak a megelőző évtizedek „megszokott” településfejlesztési tényezőire, a nagyságra, az intézményi ellátottságra. Az Alföld régiója e faktor tekintetében hiába van sokkal kedvezőbb helyzetben, úgy tűnik, hogy ezeket az előnyöket még csak részben tudják települései kihasználni (2. táblázat, 2. ábra).

2. TÁBLÁZAT

Az általános faktoranalízis 2. faktorához tartozó települések számának és népességének megoszlása országosan és az Alföldön

(Distribution of the Number and the Population of Settlements Concerned to the 2. Factor of General Factor Analysis in Hungary and in the Great Plain)

Kategória	Országos				Alföld			
	Településszám		Lakónépesség, 1996		Településszám		Lakónépesség, 1996	
	db	%	fő	%	db	%	fő	%
1 felett	415	13,54	5190444	63,20	179	23,31	2318373	68,80
0 – 1	889	29,00	1772903	21,59	293	38,15	724808	21,51
-1 – 0	1441	47,01	1126036	13,71	263	34,24	303401	9,00
-1 alatt	320	10,44	123209	1,50	33	4,30	23062	0,68
Összesen	3065	100,00	8212592	100,00	768	100,00	3369644	100,00

Forrás: saját számítás.

Igazolja ezt az is, ha pontosan ugyanazokkal a mutatókkal, de csak az Alföld településeire végezzük el a hasonló módszerű analízist. Akkor az országos összevetésben „általánosan” elmaradott vizsgált régióinkban egészen más tényezők határozzák meg a változásokat. A differenciálódás az országosan kimutatható tényezőkkel szemben nem „lefelé”, hanem „felfelé” erős. Az alföldi általános településátalakulást reprezentáló főfaktor tartalmában az új gazdasági szervezetek és az egyéni vállalkozások száma, sűrűsége, a magas gépkocsi ellátottság, tehát viszonylag kedvező tényezők jelennek meg. A fentebbi számítással bemutatott, országos tekintetben viszonylag homogénnek tűnő alföldi településhálózat magán a régión „belül” tehát igen differenciáltan fejlődik. Sokkal differenciáltabban, mint azt az országos tendenciáknál tapasztaltuk. A mai fejlődés fő tényezői között ugyan itt sem a méret, hanem sokkal inkább a földrajzi helyzet jelenik meg, az országos általános vizsgálattal szemben. Az itt megjelenő „kifejezetten progresszív” mutatók hatása a főfaktorban az alföldi „másság” újabb bizonyítéka lehet. Ezek a kedvező jelenségek azonban szinte csak a Dél-Alföldön érhetők tetten, míg az Észak-Alföldön csak a városok és közvetlen vonzáskörzeteik néhány települése esett a kedvező kategóriába (3. ábra, 3. táblázat).

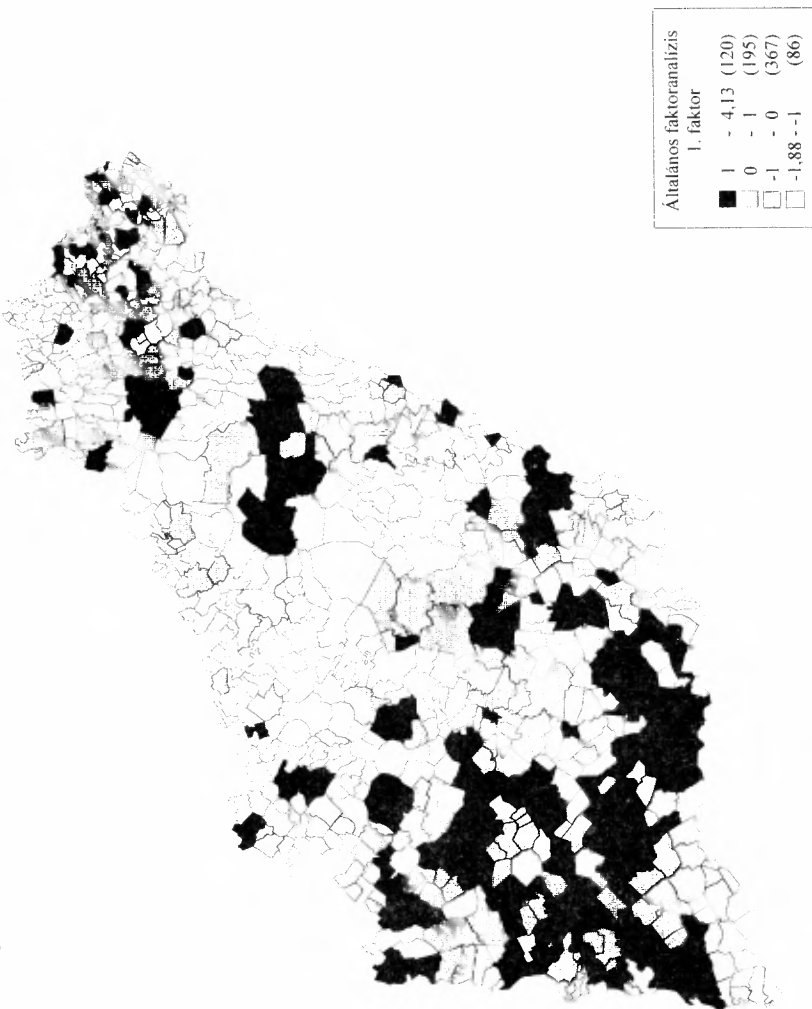
2. ÁBRA

A magyar településhálózat általános változásait vizsgáló faktoranalízis 2. faktorának pontértékei
(Factor Scores of the Second Factor in Factor Analysis Examined the General Change of the Hungarian Settlement System)

Forrás: saját szerkesztés.

3. ABRA
Az alföldi településhálózat általános változásait vizsgáló faktoranalízis főfaktorának pontértékei
(Factor Scores of the Principal Factor in Factor Analysis Examined the General Change of the Great Plain Settlement System)

Forrás: saját szerkesztés.

3. TÁBLÁZAT

Az alföldi települések általános faktoranalízisének fő faktoraihoz tartozó települések számának és népességének megoszlása
(Distribution of the Number and the Population of Settlements Concerned to the Principal Factors of General Factor Analysis in the Great Plain)

Kategória	Településszám		Lakónépesség, 1996	
	db	%	fő	%
1 felett	120	15,63	1447664	42,96
0 – 1	195	25,39	794018	23,56
-1 – 0	367	47,79	976078	28,97
-1 alatt	86	11,20	151884	4,51
Összesen	768	100,00	3369644	100,00

Forrás: saját számítás.

A falusi településekre elvégzett általános analízis legrepresentánsabb negyedik faktora pontértékeinek térbeli képe részben hasonló az általános településvizsgálat főfaktorához (4. táblázat, 4. ábra). Egyrészt a változásokat reprezentáló faktorok tartalma itt sem utal méretfüggőségre. Másrészt a falusi átalakulás minősége úgy tűnik, igen erősen befolyásolt attól, hogy milyen minőségű és fejlődési dinamikájú városi központhoz tartoznak a falvak. Bár általában még mindig igen fontos ennél a településcsoportnál az infrastruktúra, a telefon vagy a gépkocsi-ellátottság hatása, de az igazi differenciálódást az egyéni és társas vállalkozások száma és aránya „okozza” e faktor értékei szerint. Az Alföld falvai e téren egyértelműen igen kedvezőtlen változásokat mutatnak, s messze elmaradnak más régióktól. Ennek magyarázata lehet az is, hogy a mezőgazdasági tevékenységre utaló mutatók szinte semmilyen összefüggést, változást nem indukáltak a faktorrendszerben, s e tradicionális falusi gazdasági tevékenység alföldi falusi dominanciája egyértelműen kedvezőtlen irányba hat az Alföldön.

4. TÁBLÁZAT

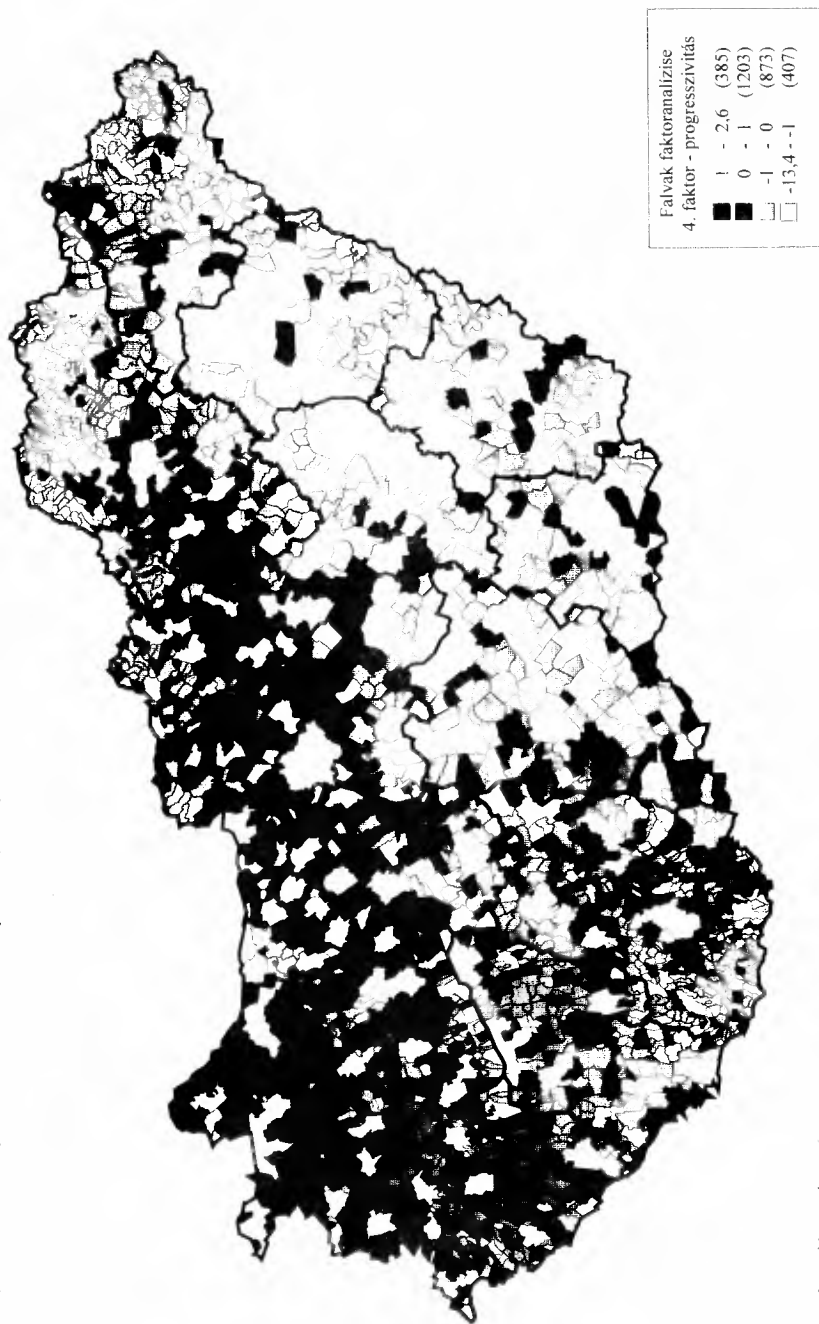
A falvak általános faktoranalízisének 4. faktorához tartozó települések számának és népességének megoszlása országosan és az Alföldön
(Distribution of the Number and the Population of Settlements Concerned to the 4. Factor of General Factor Analysis in Hungary and in the Great Plain)

Kategória	Országos				Alföld			
	Településszám		Lakónépesség, 1996		Településszám		Lakónépesség, 1996	
	db	%	fő	%	db	%	fő	%
1 felett	385	13,42	669388	17,97	12	1,78	27880	2,04
0 – 1	1203	41,95	1651902	44,35	204	30,22	468184	34,33
-1 – 0	873	30,44	1085055	29,13	327	48,44	668151	48,99
-1 alatt	407	14,19	317983	8,54	132	19,56	199685	14,64
Összesen	2868	100,00	3724328	100,00	675	100,00	1363900	100,00

Forrás: saját számítás.

4. ÁBRA

*A falvak általános változásait vizsgáló faktoranalízis 4. (a progresszivitási kifejező) faktorának pontértékei
(Factor Scores of the Fourth Factor - Expreesse of Progressivity - in Factor Analysis Examined the General Changes of the Villages)*

Forrás: saját szerkesztés.

A városokra, némileg bővített mutatórendszeren, elvégzett analízis szerint egészen más kép rajzolódik ki. Egyrészt sokkal erősebb a főfaktor magyarázó ereje (61,4%), másrészt az egyébként mégiscsak homogénebbnek tekinthető városhálózaton belül sokkal erősebb a differenciálódás, mint a teljes állományban. A fő progresszív tényezők: a vállalkozások száma, a magas születési arány, a kedvező lakásépítési ütem, a magas iskolai végzettség, de a városok mérete is fontos elem. E tekintetben az Alföld városai nem, vagy alig maradnak el más régiók központjaitól, sőt éppen a régió sajátos városhálózata lehet az új regionális fejlesztés egyik kulcsa. Annál is inkább, mert e településcsoportnál igen fontosak és sokkal erősebben differenciálnak a gazdaság élénkülésére, s a humán erőforrások meglétére és adaptivitására utaló mutatók, melyek – különösen az alföldi városok esetében – maguk után vonják a beruházások élénkülését. A pozitív főfaktorpontértékű 21 alföldi városban a kedvező irányú változások együttes jelentkezése a faktorban ismét az Alföld „másságának” egyik bizonyítéka (5. táblázat, 5. ábra).

5. TÁBLÁZAT

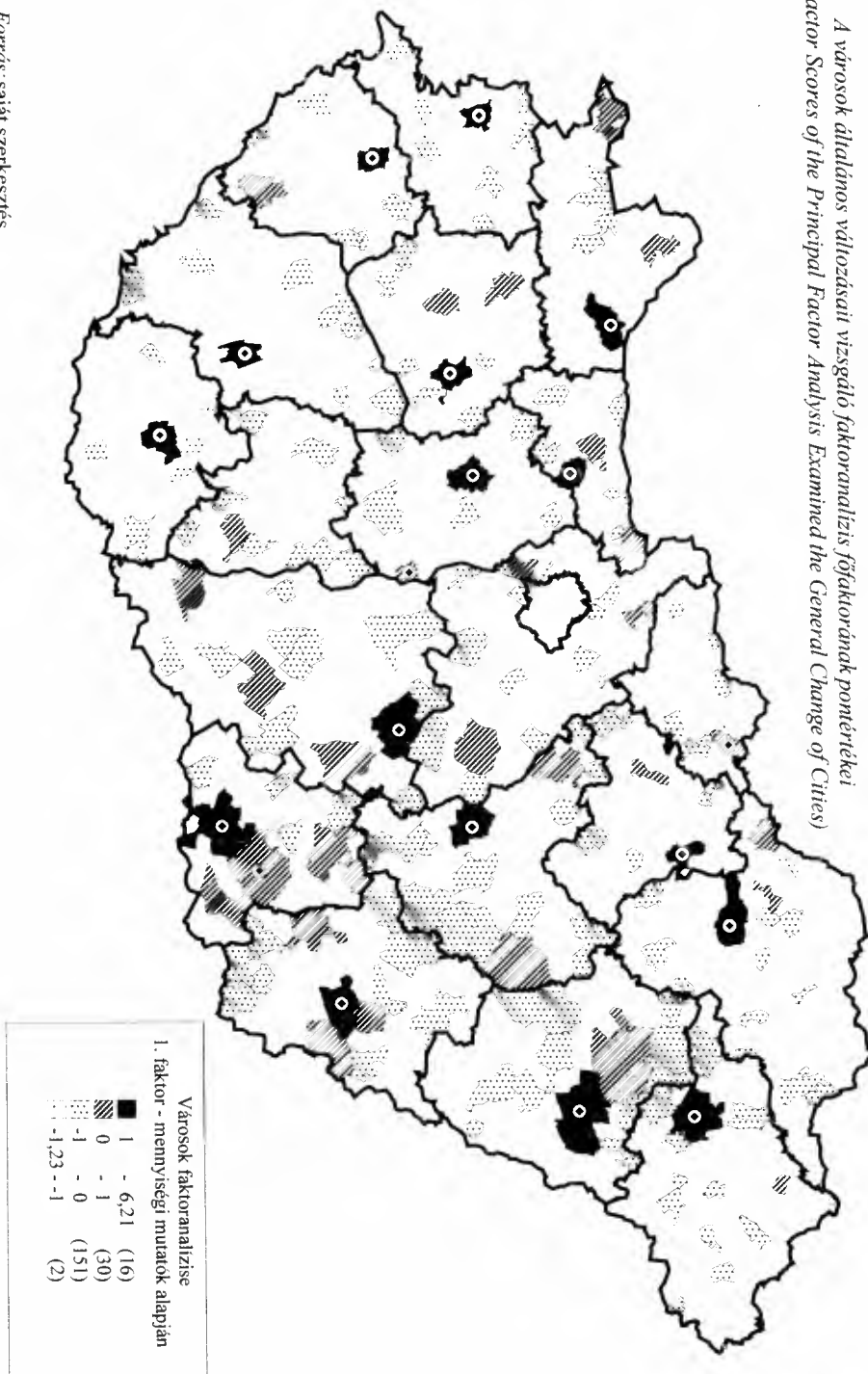
A városok általános faktoranalízisének fő faktoraihoz tartozó települések számának és népességének megoszlása országosan és az Alföldön
(Division of the Number and the Population of Settlements Concerned to Principal Factors of General Factor Analysis of Cities in Hungary and in the Great Plain)

Kategória	Országos				Alföld			
	Településszám		Lakónépesség, 1996		Településszám		Lakónépesség, 1996	
	db	%	fő	%	db	%	fő	%
1 felett	16	8,04	1717637	38,18	6	6,38	736729	36,62
0 – 1	30	15,08	1035155	23,01	15	15,96	450291	22,38
-1 – 0	151	75,88	1739697	38,67	73	77,66	824864	41,00
-1 alatt	2	1,01	6768	0,15	0	0,00	0	0,00
Összesen	199	100,00	4499257	100,00	94	100,00	2011884	100,00

Forrás: saját számítás.

Mindezek alapján egyértelmű, hogy az Alföld régió településhálózata alapvetően más megközelítéssel és regionális szemléletű fejlesztést igényelhet. Jellemző például a korábban kialakult város csoportok újjáéledése. E város csoportok kialakulása európai jelenség, s alapvetően azt is jelentheti, hogy a városok egyre „sokfélébbek”, a fejlődésük az ún. komplementaritás irányába mozdul el. A fejlesztés és intézménytelepítés – jó közlekedési és kommunikációs összeköttetések esetén ugyanis – hatékonyabb és hatásosabb is, ha nemcsak a már egyébként is túlterhelt nagyvárosokba, hanem azok kiegészítő komplementer központjaiba is szervezeten folyik. Szeged és Hódmezővásárhely, Debrecen és a hajdú városok, Kecskemét Nagykőrös és Cegléd, Szolnok és a jász vagy nagykun városok tökéletesen illeszthetők ehhez az elvhez.

Forrás: saját szerkesztés.

Az új irányokat kereső alföldi vidékfejlesztés is csak úgy lehet eredményes, ha a vidékek városi központjainak minősége, kisugárzó hatása erősödik. A tipikus „vidékek” központjainak tekinthető kisvárosok fejlesztése nevesítve is szerepel az Európai Unió új területfejlesztési perspektívái között. A kisebb városok fejlesztését különösen a ritkábban lakott és gyenge gazdasági erővel, potenciállal rendelkező térségekben igyekeznek szorgalmazni, ami éppen a szűkös erőforrások, a szolgáltatások koncentráltabb felhasználását, illetve elérhetőségét teszi lehetővé.

A kisvárosok és vidékük kapcsolatrendszerében két fő területi típus alakul ki Európában. Azoké, ahol a vidék a város „nyomása alá kerül”, s azoké, ahol a mezőgazdaság egyoldalúsága és hanyatlása jellemző. Érdekes módon az Alföldön is előfordul mind a két fő típus. Az előbbinél a város és vidék konfliktusainak feloldása, a falvak és a városok közös, a környezeti terhelésre is tekintettel levő fejlesztése lesz a jövő fő iránya, míg a másik esetben az úgynevezett fenntartható és komplex vidékfejlesztés. Ez utóbbi területeket a diverzifikált fejlesztés irányába igyekeznek terelni a helyi adottságok és sajátosságok maximális kihasználásával. Természetesen tetemes állami, illetve közös pénzforrásból is támogatva, esetleg új gazdasági ágazatok befogadását elősegítve. A fejlesztési programok sora a mobil munkahelyek létesítésétől a megújuló helyi energiaforrások alkalmazásáig vezet. Az Alföld táji-természeti tagoltsága, Bácskától a Tiszahátig alkalmas lehet ilyen típusú programok fogadására és végrehajtására. Ehhez persze az is szükséges, hogy a területfejlesztésnek minden szintjén, így a kistérségek szintjén is kialakuljon az a rugalmas, professzionális tervező-fejlesztő-menedzser intézményrendszere, amely képes e programok adaptációjára, megszervezésére, végrehajtására.

Az innováció és a tudás térbeli szétterítése

Természetesen e tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé azt, hogy a jövő európai területfejlesztési perspektíváinak minden – az alapidokumentumban pontokba is foglalt – irányát áttekintsük. A településhálózat-fejlesztési főirányhoz is kapcsolva további elágazások, alpontok vannak, amelyek pl. az „Azonos esélyek az infrastruktúra és a tudás elérhetőségében”, illetve „A természeti és kulturális örökség körütekintő menedzselése és fejlesztése” címeket viselik. A társadalmi megújuló-képességről, az innovativitásról, a tudásról szóló pontok általában véve nemcsak a regionális politika eszmeiségét, szellemiségét kívánják szolgálni, hanem azt is rögzítik, hogy az elmaradottabb térségekben fejleszteni kell a felsőoktatást és a kutatást. A humán erőforrások fejlesztése ugyanis a legprogresszívebb megoldás az elmaradottság mérséklésére és felszámolására. Az Alföld – részben társadalmi tradíciói, illetve városhálózatának még ma is viszonylag fejlett intézményhálózata révén – szintén alkalmas ennek a megoldásnak a követésére. Ha összehasonlítjuk az országot, illetve az Alföld statisztikai-területfejlesztési kistérségeinek általános és kulturális fejlettségét egy sokmutatós rendszer segítségével, akkor világosan érzékelhető, hogy a vizsgált régióink sajátos városhálózata révén a kulturális, oktatási, közinté-

ményi ellátottság kedvezőbb képet rajzol, mint a gazdaság és az infrastruktúra által meghatározott általános fejlettségi szint.

Hatalmas kihívás tehát az Alföld városai, az Alföld társadalmá számára, hogy képes lesz-e az új európai perspektívák elveihez szinte teljes mértékben illeszkedő esélyeit, lehetőségeit kihasználni. Ma még nem dönt el igazán az a kérdés sem, hogy a humán erőforrások tudatos fejlesztésével a régió gazdasági színvonala is emelkedni, integrálódni, felzárkózni fog-e, vagy a most gyengébb gazdaság színvonalára zuhan vissza a kultúra és oktatás színvonala is. Ha tovább veszt arányaiból és jelentőségéből az Alföld felsőoktatási és kutatási kapacitása, ha bezárnak a vidéki, kisvárosi gimnáziumok, ha nem indul meg a modern tudást, idegen nyelvismeretet is adó, konvertálható szakképzés, akkor az utóbbi variáns bekövetkezése valószínűsíthető. Ha a mostani – és sajnos nemcsak látszólagos – válságjelenségek ellenére az informatika, az innováció, a tudásalapú ipar, és a K+F együttesen is hatékonyságra törekvő, valóban új ágazatként jelenik meg az Alföld tudatos fejlesztésében, akkor valószínűsíthető a sikeres regionális integráció. Ennek egyik kulcsa a közlekedési és kommunikációs kapcsolatok elsődleges fejlesztése (6. táblázat, 6. ábra).

6. TÁBLÁZAT

*Az általános faktoranalízis 3. faktorához tartozó települések számának és népességének megoszlása országosan és az Alföldön
(Distribution of the Number and the Population of Settlements Concerned to the
3. Factor of General Factor Analysis in Hungary and in the Great Plain)*

Kategória	Országos				Alföld			
	Településszám		Lakónépesség, 1996		Településszám		Lakónépesség, 1996	
	db	%	fő	%	db	%	fő	%
0,5 – 1,5	385	65,37	1201964	32,11	81	81,82	418917	34,04
1,5 – 2,8	157	26,66	2377593	63,53	16	16,16	810256	65,84
2,8 felett	47	7,98	163144	4,36	2	2,02	1456	0,12
Összesen	589	100,00	3742701	100,00	99	100,00	1230629	100,00

Forrás: saját számítás.

Zárógondolatok

Az bizonyos, hogy az Alföld jövője, sorsa – mint ezt az új, még nem véglegesített európai regionális területfejlesztési perspektívákkal való vázlatos összevetése is igazolta – az összeurópai területi, regionális fejlődésben is egyre jellemzőbbé váló szellemiségen, innovativitáson, kreativitáson, társadalmi-partneri együttműködési készségeken, illetve azok fejlesztésén fog elsősorban múlni, és csak másodsorban a pénzügyi források nagyságán. Pontosítva: az európai regionális fejlesztési rendszerben ezek a bizonyos források csak e „készségek”, szakszerű koncepciók, programok, tervek, jól működő intézményhálózat megléte, a humán erőforrások adaptivitásának, a helyi társadalom megszerveződésének „bizonyítása” esetén érhetők el, hívhatók le.

6. ÁBRA
 A magyar településhálózat általános változásait vizsgáló faktoranalízis
 3. (a progressivitást kifejező) faktorának pontértékeit és a magyar főúthálózat
 (Factor Scores of Third Factor in Factor Analysis Examined the General Change of
 the Hungarian Settlement System and the Hungarian Main Road Networks)

Az Alföld régióinak a bevezetőben taglalt és faktoranalízisekkel bizonyított „más-sága”, homogenitása, relative fejlett és jó eloszlású városhálózata, történelmi tapasztalatai és karakteres regionális jellegzetességeinek az új európai területfejlesztési perspektíváknak való megfelelése reményt adhat a megújulásra, az elkerülhetetlen modernizációra és a különleges földrajzi pozíciója alapján nemzetközi jelentőségű integrációra is.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány az MTA Stratégiai Kutatások Alföld II. Kutatási Programjához készült előtanulmányok felhasználásával készült.
- ² Kemény Zsigmond aforizmája.
- ³ A mutatók adatai, a térképek és a táblázatok tekintettel a mért és közigazgatásilag bekövetkezett 1990–96 közötti változásokra, az 1990-es bázisév települési és térképi állományára vonatkoznak.

Irodalom

- Beluszky P.–Csatári B. (1998) *Kísérleti faktoranalízis-számítások az ország és az Alföld településállománya differenciálódásának meghatározásához*. Alföld II. Kutatási Program, kézirat. Kecskemét, MTA RKK ATI.
- Csatári B. (1995) *Az Alföld helyzete és perspektívái*. Nagyalföld Alapítvány kötetei 4. Békéscsaba, Nagyalföld Alapítvány.
- Enyedi Gy. (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Erdősi F. (1998) A transzeurópai hálózatok hatása a területi fejlődésre. – *Tér és Társadalom*. 3. 27–50. o.
- Európai Területfejlesztési Perspektíva. (1998a) – *Falu–Város–Régió 1*. 33–35. o.
- Európai Területfejlesztési Perspektíva. (1998b) – *Falu–Város–Régió 2*. 25–41. o.
- Horváth Gy. (1998) Az európai regionális fejlődés és politika távlatai. – *Tér és Társadalom*. 3. 1–26. o.
- Rechnitzer J. (1993) *Szétszakadás vagy felzárkózás*. Győr, MTA RKK.

THE GREAT HUNGARIAN PLAIN AND THE NEW PERSPECTIVES OF REGIONAL DEVELOPMENT IN EUROPE

BÁLINT CSATÁRI

The Great Hungarian Plain is one of the most contradictory large regions in Hungary. The particular features of its historical development, the environmental hazards, the transitory crisis of the agri-business and the economy in the region, the extremely underdeveloped, peripheral situation of several micro-regions – on the other hand, the rapid catching up and development of a few towns in the region and the gradual appreciation of its transport corridors, considering that the Great Plain will be the Eastern border region of the European Union after the enlargement: all these factors underline the importance of the “difference”, the uniqueness of the Great Hungarian Plain.

The Great Plain is homogeneous from the aspect of quite a large number of regional factors, and its natural borders reach beyond the country borders. The development of the region involves many elements which require a brand new view and approach from both the regional policy of Hungary and the countries adjacent to the Great Plain.

The study is actually a train of thoughts, partly established by regional and municipal surveys, which compares the future possibilities of the Great Hungarian Plain to the new, European level spatial approaches stated in the document called "European Spatial Development Perspectives", accepted in 1997. The main finding of the paper is that the endowments and possibilities of the Great Hungarian Plain, lying in its individual regional, environmental, economic, transport and social situation and its settlement network, are better suited to these new, more subtle European structural and cohesion principles than the former, often mechanical, equalisation systems.

New and successful regional development solutions are offered for the Great Plain by the integration to the Trans-European Networks (TEN-s), a complementary urban development, the promotion of the relationship between the towns and their rural hinterlands, the dissemination of innovation and knowledge, and the preservation and creative management of the environmental and cultural heritage.

The spatial development of the Great Hungarian Plain, with a view to the shaping Carpathians and the Danube–Tisza–Körös–Maros Euro-regions, has definite "European dimensions", as well.